

ПРОФЕСІЙНА МОВНОКОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА ЯК ПСИХОЛІНГВІСТИЧНЕ ЯВИЩЕ

На основі вивчення довідкових і науково-методичних джерел проаналізовано особливості мовнокомунікативної компетенції в цілому та професійної мовнокомунікативної компетенції судового експерта як психолінгвістичного явища зокрема. Надано характеристики основних умов комунікації (у тому числі й комп'ютерної).

Ключові слова: компетенція, компетентність, мовна особистість, професійна мовнокомунікативна компетенція судового експерта, комунікація, комп'ютерна комунікація.

На думку сучасних науковців-лінгвістів «... комунікативний простір, під яким ... розуміємо сукупність зв'язків між окремими людьми, соціумами, країнами, державами, континентами, характеризується глобалізацією, що починається із світової економіки й завершується сферою культури. Насиченість, інтенсифікація процесу обміну інформацією дозволяє говорити про те, що щільність змістової насиченості комунікативного простору визначається обсягом інформації, яка передається за одиницю часу ...»¹. Отже, руйнуються будь-які інформаційні та, власне, комунікативні кордони, що дозволяє по-новому репрезентувати поняття національного інформаційного простору як неперервного й динамічного явища. Не останню роль у цьому відіграють високотехнологічні засоби, у тому числі й мережа Інтернет. Тож беззаперечним є той факт, що для ефективної співпраці з іншими людьми в різних галузях діяльності, успішної реалізації своїх життєвих потреб фахівець будь-якої сфери повинен володіти високим рівнем культури комунікації.

У такому контексті мовленнєва діяльність розглядається науковцями як один із багатьох видів людської діяльності й визначається як активний, цілеспрямований, опосередкований мовою та зумовлений ситуацією спілкування процес прийому мовленнєвого повідомлення у взаємодії людей між собою (М. Жинкін, Ю. Жлуктенко²). Теорія мовленнєвої діяльності розроблялася такими вченими, як І. Зимня, О. Леонтьєв, Т. Рябова та іншими послідовниками видатного психолога Л. Виготського.

¹ Див.: Сідельніков В. П. Деякі особливості сучасного комунікативного простору / В. П. Сідельніков, І. М. Сушинська [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle>.

² Див., напр.: Жинкін Н. И. Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. — М. : Наука, 1982; Він же. Язык. Речь. Творчество. — М. : Лабиринт, 1998. — 159 с.; Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия / Ю. А. Жлуктенко. — К. : Вища шк., 1974. — 175 с.

Висококваліфікований фахівець у сучасному інформаційному суспільстві повинен уміти швидко сприймати будь-яку форму мовлення, охоплювати необхідну інформацію, створювати монологи, вести діалоги, керувати системою мовленнєвих комунікацій у межах своєї компетенції тощо. Здавалося б, слово є одним із інструментів професійної діяльності представників так званих «публічних професій», як-то: лікарів, педагогів, правознавців, менеджерів, журналістів тощо. Проте така думка є дещо поверховою, бо саме від багатства словникового запасу, рівня культури мови й техніки мовлення значною мірою залежать професійна майстерність, імідж і успіх особи.

Не минули зазначені вимоги й таку, здавалося б, не «публічну» професію, як судовий експерт. З одного боку, зазначена професія не є публічною, адже не передбачає щоденного спілкування в режимі монологу, діалогу чи полілогу, а з другого, в експертній практиці часто зустрічаються випадки проведення експертизи в суді, виклику експерта до органів дізнання чи суду для «...надання роз'яснень чи доповнень з приводу проведеної експертизи або причин повідомлення про неможливість її проведення»¹, також у жодному разі не можна забувати й про консультативно-профілактичну діяльність і методичну роботу, під час яких судовий експерт (звичайно ж у рамках, передбачених законом) контактує із учасниками досудового слідства та судового процесу, надає консультації фізичним і юридичним особам тощо. Отже, професія судового експерта передбачає наявність не тільки спеціальних знань у галузі того чи іншого виду експертиз, володіння нормативною базою та термінологічними знаннями, а й глибоких мовних умінь і навичок, котрі є наріжним каменем та засобом вираження професійної думки. Саме в контексті такої проблеми необхідно розглянути, які саме складові мовнокомунікативної компетенції повинні бути притаманні успішному судовому експерту.

Багатшаровість мовнокомунікативної компетенції пояснимо з урахуванням характеристики мовної особистості. Традиційно під мовною особистістю розуміють комплекс диференційних ознак конкретного носія мови, що співвідноситься з екстралінгвістичними чинниками. На сучасному етапі проблему мовної особистості активно розробляє низка вчених-лінгвістів у лінгвокультурологічному (С. Воркачов, В. Маслова), психолінгвістичному (В. Карасик, Ю. Караулов, В. Красних, О. Леонтьєв, Ю. Прохоров, К. Седов) і функціональному (Т. Дрідзе, В. Фурманова, І. Халєєва, В. Шаховський, Н. Шумарова) вимірах, де мовна особистість постає як багаторівнева функціональна система, що відображає уявлення про оволодіння мовою й мовленням індивіда на рівні активного та творчого осягнення дійсності.

¹ Див.: Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

Як відомо, Ю. Караулов запропонував трирівневу модель мовної особистості, окресливши такі рівні:

1) нульовий рівень – *вербально-семантичний рівень* або внутрішній лексикон особистості, поданий у мовній свідомості у вигляді мікросистем (лексико-семантичних груп, граматичних засобів, словосполучень і речень). Це – рівень повсякденного мовлення;

2) перший рівень – *лінгво-когнітивний*, поданий тезаурусом особистості (поняття, слова-символи, образи, уривки фраз). Саме через спілкування відбувається формування ціннісних установок мовця;

3) мотиваційно-прагматичний рівень – *рівень діяльнісно-комунікативних потреб*, визначається лексиконом особистості, пізнавальною діяльністю, інтелектуальною сферою, інтересами, мотивами особи. Саме цей рівень зумовлює встановлення відповідних умов реального спілкування, моделювання в межах мовленнєвих потреб суб'єктів спілкування ситуацій спільної пізнавальної діяльності¹.

Важливою характеристикою мовної особистості є її постійний інтелектуальний розвиток, розвиток психічних процесів: пам'яті, зорової та слухової, мислення – абстрактного (понятійного) й образного (художнього), спостереження, уяви – репродуктивної (відтворювальної) та творчої. Головним критерієм сформованості мовної особистості вважається здатність репрезентувати себе через мовлення.

В. Карасик розглядає мовну (комунікативну) особистість під аксіологічним кутом і визначає її аспекти, як-от: ціннісний (норми поведінки, що закріпилися в мові), пізнавальний (ступінь осягнення світу людиною через мову та, відповідно, концепти), поведінковий (сукупність вербальних і невербальних індексів, що визначають мовну особистість як індивідуум або тип)².

В. Красних визначає такі структурні компоненти мовної особистості – «людина-мовець» (породження та сприйняття мовлення є провідним видом діяльності), «власне мовна особистість» (володіє сукупністю певних умінь і знань, виявляє себе у мовленнєвій діяльності), «мовленнева особистість» (реалізує себе в комунікації, здійснює, обирає певну стратегію й тактику спілкування та відповідно до цього певний репертуар засобів), «комунікативна особистість» (реально діє в реальній комунікації), тим самим орієнтуючись на мовленнєву діяльність особистості та вписуючи її в процес комунікації, а сам процес визначає як взаємодію декількох мовних особистостей із метою передавання (отримання), обміну інформацією³.

Отже, на сьогодні дослідниками виокремлено різноманітні структурні компоненти мовної особистості з урахуванням її психологічних типів, інди-

¹ Див.: Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. — М.: Наука, 1987. — С. 123.

² Див.: Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. — М.: Гнозис, 2004. — С. 67.

³ Див.: Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. — М.: Гнозис, 2003. — С. 151.

каторів статусу чи ролі, соціального типу, мовного й мовленнєвого оточення, використання всіх мовних засобів у мовленні залежно від різних умов спілкування, але всі вони спираються на трирівневу модель мовної особистості Ю. Караулова. Таким чином, мовна особистість судового експерта насамперед повинна базуватися на поєднанні знань про мову, володінні вербальними та невербальними засобами спілкування, умінні послуговуватися знаннями про національну своєрідність суспільства та вмінні застосовувати ці знання в процесі спілкування або навіть слухання.

Системні й багатокомпонентні поняття «компетентність» і «компетенція» застосовуються для опису якості підготовки й діяльності фахівців. Однак, незважаючи на структурну схожість, ці поняття не є тотожними. Аналізування науково-теоретичних джерел указує на різні підходи вчених щодо цих понять.

Так, Т. Симоненко вважає, що поняття «компетентність» і «компетенція» слід розмежовувати, адже поняття «компетенція» є одним із складових більш загального – «компетентність»¹. Також науковець подає дефініцію поняття «професійна мовнокомунікативна компетенція», яке трактує як «наявність професійно-комунікативних умінь особистості спілкуватися в типових умовах професійної діяльності, володіти потенціалом дидактичного дискурсу...; здатність розв'язувати комунікативні завдання в ситуаціях професійного спілкування»². Саме тому можемо говорити, що професійна мовнокомунікативна компетенція – це наявність мовнокомунікативних умінь особистості, які виявляються в процесі спілкування під час професійної діяльності.

О. Бермус поняття «компетентності» трактує як узагальнену здатність до розв'язання життєвих і професійних завдань у будь-якій галузі людської діяльності³. Д. Иванов вважає, що компетентність – це «характеристика, яка притаманна людині в результаті оцінювання ефективності/результативності її дій, спрямованих на розв'язання певного кола питань, актуальних для окремої спільноти»⁴. І. Зимня в компетентності вбачає «інтелектуальний та особистісно-зумовлений досвід соціально-професійної життєдіяльності людини, заснований на знаннях»⁵. О. Суригін компетенцію розуміє як «знання, уміння, досвід, що необхідні для виконання певної діяльності, визначених дій», а компетентність як «здатність індивіда до виконання будь-якої діяльності, будь-яких дій»⁶.

¹ Див.: *Симоненко Т. В.* Теорія і практика формування професійної мовнокомунікативної компетенції студентів філологічних факультетів : монографія / Т. В. Симоненко. — Черкаси : БРАМА, 2006. — С. 11.

² Там само. — С. 14.

³ Див.: *Бермус А. Г.* Система качества профессионально-технического образования / А. Г. Бермус. — Ростов н/Д. : Изд-во Ростов. ун-та, 2002. — С. 118.

⁴ *Иванов Д. А.* Компетентности и компетентностный подход в современном образовании / Д. А. Иванов. — М. : Чистые пруды, 2007. — С. 6.

⁵ *Зимня И. А.* Лингвопсихология речевой деятельности / И. А. Зимняя. — М. : Моск. психо-соц. ин-т; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. — С. 36.

⁶ *Суригин А. И.* Основы теории обучения на неродном для учащихся языке / А. И. Суригин. — СПб. : Златоуст, 2000. — С. 50.

А. Хуторський, В. Краєвський розрізняють поняття «компетентність» і «компетенція», пояснюючи, що «компетенція в перекладі з латинської “competentia” означає коло питань, щодо яких людина добре обізнана, пізнала їх і набула досвіду. Компетентність в окремій галузі – це поєднання відповідних знань і здібностей, які дозволяють обґрунтовано судити про цю сферу й ефективно діяти в ній»¹.

Н. Бібік компетенцію називає похідним, вужчим поняттям, ніж компетентність. «Компетенція є соціально закріпленим освітнім результатом, тобто виведена як реальна вимога до засвоєння сукупності знань, способів діяльності, досвіду ставлень з певної галузі знань, якостей особистості, яка діє в соціумі»². Дослідниця обидва терміни передає через поняття «комплекс умінь», «умілість», «готовність до ...», «здатність до ...».

Отже, якщо компетенція – це наперед задані вимоги до освітньої підготовки, сукупності знань, способів діяльності, коло повноважень, досвіду, якостей особистості, складна, інтегральна, багатоаспектна якість особистості, то компетентність – уже існуюча якість, реальна демонстрація набутих знань і відповідних умінь, навичок людини як суб'єкта професійної діяльності, володіння нею відповідною(ими) компетенцією(ями) і здатність їх застосовувати у відповідних професійних ситуаціях.

У 60-х рр. XX ст. американський лінгвіст Н. Хомський уперше дав визначення поняття «компетенція», і спочатку термін означав здатність, яка необхідна для виконання певної мовленевої діяльності рідною мовою³.

Тепер зупинимося на характеристиці мовнокомунікативної компетенції судового експерта більш детально. Уточнення й узагальнення відомостей з теоретичних і практичних розвідок дозволяє вказати на те, що *мовнокомунікативна компетенція судового експерта* – це наявність комунікативних умінь особистості спілкуватися в типових умовах експертної діяльності, володіти потенціалом літературної мови, термінологією та професіоналізмами, репрезентувати здатність розв'язувати комунікативні завдання в актуальних ситуаціях спілкування та слухання.

Мовнокомунікативна компетенція, у тому числі й судового експерта, характеризується цілою низкою здібностей, що виявляються у швидкості, глибині та міцності оволодіння такими засобами й прийомами діяльності, як: уміння слухати, сприймати та відтворювати інформацію, вести діалог, брати участь у дискусіях, уміння переконувати й відстоювати свою точку зору.

Так, на думку Ю. Апресяна, володіти літературною мовою означає:

— уміти виражати заданий зміст різними (в ідеалі – всіма можливими в цій мові) способами (здатність до перефразування);

¹ Краевский В. В. Предметное и общественное в образовательных стандартах / В. В. Краевский, А. В. Хуторской // Педагогика. — 2003. — № 3. — С. 44–53.

² Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування / Н. М. Бібік // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики; за заг. ред. О. В. Овчарук. — К.: К.І.С., 2004. — С. 47.

³ Див.: Щукин А. Н. Лингводидактический энциклопедический словарь / А. Н. Щукин. — М.: Астрель: АСТ: Хранитель, 2007. — С. 118.

— уміти обирати зі сказаного зміст, зокрема – розрізнати зовнішньо схожі, але різні за значенням висловлювання (розрізнення омонімії) і знаходити спільне значення в зовнішньо різних висловлюваннях (володіння синонімією);

— уміти відрізнати правильні в мовному відношенні речення від неправильних;

— уміти обирати з великої кількості принципово можливих засобів вираження певної думки, ті, які найбільшою мірою відповідають соціальним, територіальним та іншим особливостям характеристики її учасників¹.

Відомий науковець С. Караман подає чотири типи компетенції: мовну, мовленнєву, соціокультурну й функціонально-комунікативну. На його думку, мовна компетенція визначається загально прийнятими орфоепічними, лексичними, словотворчими, граматичними, стилістичними нормами; мовленнєва – чотирма видами мовленнєвої діяльності: аудіюванням, говорінням, читанням, письмом; соціокультурна – рівнем знань національної культури; функціонально-комунікативна – умінням використовувати мовні засоби в межах функціональних стилів².

Отже, *мовна компетенція* інтегративна, вона включає мовні знання (лексичні, граматичні, фонетичні та орфографічні), відповідні навички.

Мовленнєва компетенція ґрунтується на чотирьох видах компетенцій: в аудіюванні, говорінні, читанні та письмі. Мовленнєві навички є складовою частиною мовленнєвих умінь.

Мовна та мовленнєва компетенції ґрунтуються на таких поняттях, як мова й мовленнєва діяльність людини.

Стовсвоно поглядів учених на визначення сутності поняття «комунікація», то вони є полярними: від розуміння як односпрямованого, суб'єкт-об'єктного, суто інформаційного процесу, до спілкування між двома активними суб'єктами, у процесі якого відбувається узагальнення й накопичення інформації.

Аналізування наукових праць дозволив зробити певні висновки. У дослідженні ми дотримуємося думки, що в тлумаченні понять «спілкування» й «комунікація» існує розбіжність, яка стає зрозумілою під час розгляду сутності комунікації як процесу активного обміну інформацією, що характеризується особливостями джерела інформації, її рухом і прийомом, зумовлюючи її результат. Якщо джерела інформації поділити на природні (живі) та штучні (технічні), то спілкування між людьми як суб'єктами буде різновидом комунікації, у цьому розумінні комунікація – більш широке поняття, ніж спілкування. Але, якщо розглядати спілкування як взаємодію двох суб'єктів, то воно, поряд із іншими компонентами, містить і комуні-

¹ Див.: *Апресян Ю. Д.* Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // *Вопр. языкознания.* — 1995. — № 1. — С. 38–45.

² Див.: *Караман С. О.* Методика навчання української мови в гімназії : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів освіти / С. О. Караман. — К. : Ленвіт, 2000. — С. 3–6.

каційний компонент. І в цьому розумінні поняття «спілкування» є ширшим, ніж «комунікація». Отже, на нашу думку, поняття «спілкування» та «комунікація» неправомірно ототожнювати, оскільки виявлені суперечності в їх змістовому наповненні. Комунікація – поняття більш широке, складниками якого є спілкування живих істот, у тому числі й людей (система «людина – людина»), і безліч зв'язків із метою отримання й обміну інформацією в системах «людина – комп'ютер», «людина – комп'ютер – людина». Комунікація – це також процес самостійного пошуку інформації та її використання з метою самовдосконалення особистості, збагачення її за рахунок інформації.

Вербальну комунікацію розглядаємо як комунікацію, що здійснюється шляхом мовлення (усного, писемного, внутрішнього). Воно має свої внутрішні закони, вимагає достатньо активної розумової діяльності та ґрунтується на певній системі усталених норм культури мови й мовлення, культури мовленнєвого етикету, вербальної і невербальної поведінки тощо. Під невербальною комунікацією розуміємо комунікацію, яка відбувається шляхом невербальних засобів – це вираз обличчя, жести, погляд, кивок головою, орієнтація, дистанція, поза тіла, тілесний контакт, зовнішній вигляд, паравербальні та екстравербальні сигнали.

Застосування комп'ютерів зробило актуальним появу «комп'ютерної комунікації». Такий різновид комунікації передбачає культурний поліморфізм, що відкриває простір для трансформації монологу в діалог і полілог («природа – культура», «культура – суспільство», «наука – мистецтво – культура»). Комп'ютерну комунікацію тлумачимо як комунікацію за допомогою вербальних і невербальних комунікативних систем, опосередковану комп'ютерними засобами комунікації (електронна пошта, телеконференції, веб-конференції, чат, форум). Вона включає всі традиційні види та форми мовлення – усне, письмове, внутрішнє, монологічне й діалогічне (системи «людина – комп'ютер – людина», «людина – комп'ютер»), що зумовлює створення особливої форми комунікації – метакомунікації, яка знімає просторово-часові обмеження в процесі роботи з різними джерелами інформації й визначає новий темп і ритм розвитку розумової діяльності майбутніх фахівців. Комп'ютерні комунікації дозволяють вступити в діалог із розосередженою в просторі групою віддалених один від одного суб'єктів завдяки можливості прийому й відправлення текстової інформації кожним з учасників іншим комунікантам.

Науковці по-різному ставляться до появи комп'ютерної комунікації. Одні – указують на втрату міжособистісної взаємодії та її знеособлення. Інші – акцентують увагу на емоційно віддаленому характері взаємодії між комунікантами. Якщо перші вважають міжособистісною лише неопосередковану комунікацію – «віч-на-віч», інші вкладають у це поняття більш широкий зміст, вважаючи, що комунікація може залишатися міжособистісною, навіть, якщо опосередкована технічними засобами. Що ж стосується діяльності судового експерта, то слід відзначити величезне значення

саме комп'ютерної комунікації, оскільки вона дозволяє значно зекономити час і надати, наприклад, пояснення по проведеній експертизі (дослідженню), провести онлайн-конференцію чи нараду за допомогою технічних засобів. Саме в таких випадках якнайкраще реалізують себе основні характеристики комунікації: висока інтенсивність і добровільність контактів, можливість «бути одночасно в різних місцях», інтерактивність (можливість зворотного зв'язку), зближення комунікативних інтересів, взаємна інформаційна продуктивність комунікації, значна комунікативна активність користувачів і, як наслідок, – їх висока поінформованість у досліджуваних питаннях.

Підсумовуючи зазначене, маємо повне право говорити про те, що судовий експерт повинен послуговуватися виробленими суспільством правилами мовленнєвої комунікації та виражальними можливостями мови. Чим більший запас виражальних засобів мови, якими володіє експерт, тим легше йому вибрати ті, що можуть забезпечити адекватне відтворення думки й ефективну реалізацію комунікативного задуму. Суттєву роль у зв'язку з цим відіграє не сама кількість доступних мовцєві мовних одиниць, а бездоганне володіння ними: розуміння всіх функціональних якостей мовної одиниці, розмаїття її лексичних і граматичних значень, семантичних і стилістичних відтінків та цілеспрямоване їх використання в конкретній комунікативній ситуації. Насамперед мовленнєва підготовка визначає ефективність комунікативної діяльності в цілому. Адже невербальні засоби спілкування підпорядковуються вербальним, увиразнюючи їх, допомагаючи здійснити комунікативний намір людини.

Усвідомлення функцій мовних одиниць виробляє потребу відбирати й використовувати точні, виразні, різноманітні мовні засоби, що сприяють ефективній мовленнєвій комунікації. Таким чином, лише досконала мовленнєва підготовка може стати запорукою успішної мовленнєвої комунікації фахівця, запорукою його професійного успіху.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ЯЗЫКОВО-КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ СУДЕБНОГО ЭКСПЕРТА КАК ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ЯВЛЕНИЕ

Кравченко Е. Н.

На основе изучения справочных и научно-методических источников проанализированы особенности языково-коммуникативной компетенции в целом и профессиональной языково-коммуникативной компетенции судебного эксперта как психолингвистического явления в частности. Представлены характеристики основных условий коммуникации (в том числе и компьютерной).

Ключевые слова: компетенция, компетентность, языковая личность, профессиональная языково-коммуникативная компетенция судебного эксперта, коммуникация, компьютерная коммуникация.

**PROFESSIONAL LANGUAGE AND COMMUNICATION COMPETENCE
OF A FORENSIC EXPERT AS A PSYCHOLINGUISTIC PHENOMENON**

Kravchenko O. M.

Based on the reference as well as scientific and research method sources, the article analyzes peculiarities of competence in general and forensic expert's professional language and communication competence as a psycholinguistic phenomenon in particular. It outlines systemic and multicomponent notions of «competence» and «capacity», «language and communication competence» with regard to the characteristics of a linguistic personality. The article summarizes theoretical and practical research in the areas of linguistics and psychology and suggests a definition of the notion of «forensic expert's language and communication competence» as a presence of the person's communication skills to communicate in typical conditions of an expert activity, be in command of the means of the literary language, its terminology and professional vocabulary, demonstrate the capacity to solve communication tasks in real situations of communication and listening. The article specifies the basics for the command of a literary language as an indicator of a developed language and communication competence. It also provides specifications for main communication conditions (including computer communication) with the indication of primary conditions for successful achievement of a communicative intent which is instrumental for the specialist's professional success.

Keywords: competence, capacity, language personality, forensic expert's professional language and communication competence, communication, computer communication.